

A térközök panorámája

Végel Lászlóval beszélget Virág Zoltán

– *A kisebbségi létezés minősége, a territorialitás kérdése, az idegenség tapasztalata indulásod óta folyamatosan komoly hangsúlyokat kap műveidben. Utazásaid, kóborlásaid, barangolásaid a vándorlás élményét nemcsak a délszláv kontextusban jelentős helyszínekkel és kapcsolatformákkal gazdagították. Mennyire fontosak és ugyanúgy fontosak-e számodra azok a ma már különböző országokban található falvak, városok, kulturális központok, amelyekről annyiszor írtál?*

– Ez a bizonyos idegenségérzet a kezdetektől fogva jelen volt mind a prózámban, mind az esszéimben. A hatvanas évek elején az *Új Symposion*ban közzétett első esszéim valójában a keresésről, a csavargásról, az idegenségről, a hontalanságról szóltak. Erről vall például a *Beszélgetés a metlikai tölgyfák alatt* című esszém, amely az *Egy makró emlékiratai* című regényem életvilágát vetíti előre. Mint ahogy a nyolcvanas, majd a kilencvenes években született, könyv formában 2003-ban megjelent *Hontalan esszék* című esszékötet gondolatvilágát is jelzi. A hatvanas évek közepén írott fiatalkori esszék a rossz közérzetről szóltak, amelyekben azonban nem tudtam megnevezni, honnan a rossz közérzet. 1968 előtt a szocializmus csodaváráó korszakában nevelkedtem, melyben idővel mind jobban erősödött a gyanú bennem, hogy a csoda esetleg elmarad, viszont azonnal nem adtam fel, hanem egy ideig még viaskodtam az ébredező gyanúval. Azért írtam róla, hogy szabaduljak tőle. Az 1966-ban elkészült *Egy makró emlékiratai* című regényem a nagy hazugságról szól, amelyben éltünk. A rendszerváltás még nagyon messze volt, a jóléti jugoszláv puha szocializmus pedig oly közel, így nem csoda tehát, hogy jóakaróim is afféle excentrikus regényként olvasták. Teljes mértékben meg tudom érteni őket, hiszen én is szerettem volna úgy olvasni.

Viszont ki emlékszik azokra a kontextusokra? Senki! Illetve feltehetőleg valahol él a kollektív emlékezet titkos rekeszeiben, ám mindenki tagadja, hogy valaha is részese volt. Pedig ez is az életünkhöz tartozik. Csak sajnálni tudom azokat a fiatalokat, akik nem voltak legalább egy kicsit balgatók, akik sohasem voltak csodavárók. Jugoszláviában akkoriban tényleg el lehetett képzelni, hogy megtörténhet a csoda. Magyarországon ez teljesen ismeretlen história, legfeljebb akkor értik meg, ha úgy adják elő, mintha magyar történet volna, tehát sajátos „anyaországi mimikrivel”. A vajdasági magyar kultúrában pedig egyik napról a másikra olyan óriási földcsuszamlások történtek, melyek után nem illik ezekről a „békeidőkről” beszélni, vagy ha mégis, akkor egészen sematikusán kerülnek szóba.

Egy világ sülyedt el, amelytől a kollektív emlékezetet irányító értelmiség szabadulni akar, csak a köznépből tör fel időnként az apokrif emlék. Néha dühös és keserű az emlékezés, ami gyakran engem is megdöbrent. Egy alkalommal a temerini bérlő az ujjával arra a cikkre bökött, amelyben az egyik jeles vajdasági magyar író a titoista diktatúrát ostorozta, mégpedig úgy, hogy személyes szenvedéstörténetet faragott, és azt adta elő. A negyven év feletti földműves felháborodva emlegette, hogy ő bezzeg a Tito-korszak ideje alatt vette meg a kombájnját meg az új traktorát. A jövőt biztosító gépparkot létesített. Azonkívül felépítette a családi házat, és kitaníttatta a gyerekeit. Jelenleg meg az öreg kombájnt javíttatja, alkatrészhöz is alig tud hozzájutni. Elképzelése sincs, meddig bírja így. Új traktorra gondolni sem mer. Mindezek után pedig az uraknak nincs jobb dolguk, mint Titót szidalmazni?! A kilencvenes évek második felében, abban a zűrzavaros időszakban, amikor senki sem tudta biztosan, hogy mi lesz velünk, ilyen és hasonló eseteknek számtalanszor tanúja voltam. És akkor – ehhez még hozzá kell tenni azt is –, már tudtak az 1944-es és az 1945-ös magyarok elleni atrocitásokról, amiért Titót mindenképpen felelősség terheli. Tudtak az emberek a magyar tömegsírokról, mégis az előbbi példa szerint nyilatkozott a temerini bérlő, és nem volt az egyedüli. Sokkal általánosabb szimptóma ez, ami végül is arról szól, hogy miféle ellentmondásos időszak volt az, amelyben felnőttünk és nevelkedtünk.

A szocialista lombikban fejlődött nemzedékhez tartozom, amelynek nem volt múltja, csak jövője. Úgy tűnt, hogy a jelenlét csak egy átmeneti állapot, és az utópia fontosabb a jelennél. Akkoriban, 1956 után, tulajdonképpen minden mozgásba lendült a néhai Jugoszláviában. Az első, szocialista urbánus robbanás korszaka volt ez, amelynek során honfoglalókra hasonlító új városalakók érkeztek Újvidékre. Közéjük tartoztam én is. Növekedett bennem a meglevővel szembeni elégedetlenség, de a közéletben nem rajzolódott ki semmiféle valóságos alternatíva. Ezért született meg

az abszurd jelszó, hogy a lehetetlennel kell kísérletezni, ami azt jelentette, hogy sehol sem találtam a helyem, valamiképpen tehát gyökértelességre voltam ítélve, mivel sehogyan sem tudtam abban a rendszerben gyökeret eresztetni. Belejátszott ebbe a családi örökség is. Anyai nagyapám – az egész családban ő volt a legnagyobb tekintély –, hogy valamiképp megmentsse a családi házat, fiatalon vendégmunkásnak szegődött Franciaországba, ahol egy vidéki virágkertészetben dolgozott. Mindent elsajátított, amit csak a virágokról akkoriban tudni lehetett. Szorgalmas és nagyon tanulékony munkásnak bizonyult, ezért jutalmul a gazda többször is magával vitte Párizsba, ahova kora hajnalban szállították a friss virágokat. Az öreg francia értékelte nagyapa igyekezetét, ezért döntött úgy, hogy magával viszi, mert egyedül nincs mikor elmozdulni a vidéki birtokról, lásson a nagyapa egy igazi világvárost, és hadd lássa, hol árulják azokat a virágokat, amiket gondozott. Később akkora lett a gazda bizalma, hogy teljesen rá bízta a szállítást, mert mind nehezebben viselte a hosszú kocsikázást. A nagyapa egyedül kocsikázott a virágokkal Párizsba, egyedül tette meg a több mint négy óra hosszát tartó utat, amiért külön pénzjutalom – napidíj – járt, minek köszönhetően a család anyagi helyzete lényegesen javult, olyanannyira, hogy a nagyanyám gond nélkül elkezdte törlesztetni a banknak a faluvégi kertés ház hitelét. Persze kiérdemelt jutalma volt a prémium, egyrészt mert volt benne érdeklődés, másrészt mert elszánt volt. Elég gyorsan sikerült elsajátítania a francia nyelv alapjait, úgyhogy alapvető dolgokat el tudott mondani. A rokonságban és az ismerősök körében éppen ezért volt akkora tekintélye, mert mint mondták, világlátott ember volt. Sokszor hallottam ezt a kifejezést, hogy világlátott ember. Ebből kifolyólag már gyerekkoromban derengeni kezdett előttem, hogy valójában az egyszerű emberekben igenis él a nagyvilági nosztalgia, és ha csak tehetnék, szívesen útra keltek volna. Azonban nem teheték, mert leginkább nem volt alkalmuk. Viszont a legkisebb lehetőség is felvillanyozta a képzeletüket. Sosem tudom elfelejteni, mekkora izgalmat okozott, ha valaki Szenttamásról Óbecsére vagy netán Újvidékre utazott. Nekünk akkor Óbecse volt a nagyvilág. Kora reggel ment az első vonat, amellyel estére már vissza is tért az utazó. Másnap aztán következett az élménybeszámoló, mert mindenki kíváncsi volt arra, hogy mi újság Óbecsén vagy Újvidéken. Óbecse mindössze 24 kilométerre volt Szenttamástól, Újvidék pedig 35-re.

Kóborlásaim és vándorlásaim történetének nagy ellentmondása, hogy majdnem egy életem át kozmopolitizmussal és európeársággal, gyökértelességgel vádoltak, miközben évtizedeken át alig tettem ki a lábam Újvidékről, ahova 1956-ban kerültem a 35 kilométerre eső, a Ferenc-csatorna partján elterülő északi kisközszégből, Szenttamásról.

Nem volt könnyű tizenhat évesen feltalálni magam a városban. Csak egyet tudtam: muszáj fellelni a helyemet. Ebben az elhatározásomban éppen a faluvégi utcácskám emléke segített, mert ott tanultam meg álmodni a nagyvilágról, ott találkoztam nap mint nap a peregrinus népi képzelettel. Jól emlékszem, hogy az emberek esténként a ház előtti kispadokon, sámlikon meg hokedlikon üldögélve a mindennapi élet viselt dolgai mellett leg többet azokról az emberekről beszéltek, akik „világot láttak”, vagy azokat a rokonokat hozták szóba, akik kivándoroltak. Aki valahol megfordult és „hazajött”, azokat legfőképp megbecsülték. Nekik volt hiteles történetük, mert nekik volt hiteles életük.

Gyakran került szóba a katonaság témaköre, hiszen ez is a nagy történetek közé tartozott. Az apám a királyi Jugoszláviában Bihaćon katonáskodott, az út Bihaćig és vissza a legnagyobb élményei közé tartozott, akárcsak a bihaći tartózkodás, ahol egy egészen más világgal ismerkedett meg. Ünnepélyes családi összejövetelekkor, a lehető legnagyobb figyelmet követelve, idézte meg emlékeit. Bosznia, mondogatta különös hangsúllyal. Számomra Bosznia olyan távolinak tűnt, mint maga Amerika. A magas hegyek közé ékelt városkában a férfiak vízpipát szívtak, a nők pedig fátyol mögé rejtették arcukat. A fehérség az utcára csak nagy ritkán tette ki a lábát, azonban ha mégis feltűntek, akkor csak a koromfekete szemük látszott ki a hidzsábból. Arrafelé szerbül is másként beszéltek, panaszkolta az apám, nem könnyű érteni őket. A férfinép alkalomadtán egymást túllicitálva mesélte a bakatörténeteket. Az egyik szomszéd Macedóniában volt katona, Szkopje környékén. Ő arról regélt, hogy a macedónok beszédéből nem értett éppen semmit. De nagyon barátságos emberek, tette hozzá, a katonákat szívesen kínálgatták pálinkájukkal, az ánizs ízű masztikával. Az albánok nem szerették a katonákat, szólt közbe a harmadik szomszéd. Pálinkával sem itattak bennünket. A tisztek parancsba adták, hogy ne barátkozzunk a szkippetárokkal, mert az életveszélyes lehet. Az apámnál idősebbek, akik az első világháborús frontokat is megjárták, kifogyhatatlanok voltak a történetekből. Ők megjárták az olasz frontot is, ami szinte megbabonázta őket, mert nem győztek betelni az olasz világ ecsetelésével. Szörnyülködve mesélték, hogy az olaszok békát és csigát esznek, hőködtek, hogy megkóstolták, és hogy milyen ízletes, én pedig nem tudtam felfogni, hogy a többiek miért hisznek el ilyen badarságot.

A második világháborús nemzedék tagjai viszont hallgatásba burkolódtak. Csak évtizedek múltán derítettem ki, hogy miért. Az utcabeli magyarok közül sokan magyar honvédként megjárták a háborús színtereket. Akik élve megérszták a háborúskodást, azok nem mertek beszélni hadiélményeikről, azokról a világokról, amelyeket láttak. Érett férfiként

tudtam meg, hogy nyomós okuk volt a hallgatásra. Bár a katonai hatóság a magyarokat ugyanúgy kényszerrel sorozta be a honvédség kötelékeibe, mint a szerbeket, mégis 1944 őszén és 1945 tavaszán a bevonuló partizánok kollaboránsoknak kiáltották ki őket; de csak a magyarokat! Sokan közülük abban a reményben, hogy végre vége a háborúnak, ahova nem szívesen mentek, hazajöttek, de az új hatalom háborús bűnösként kezelte, és tömegsírba vetette őket. Előfordult, hogy egy ugyanabból a faluból származó magyar, illetve szerb katona, a fronton ugyanabban a lövészárokban harcolt az oroszok ellen, hazatérve azonban az egyikből áldozat lett, a másiktól hős. Az is megtörtént, hogy a volt szerb honvéd hajtotta végre a halálos ítéletet az – úgymond – fasiszta magyar Horthy-csatlóson.

Akik mindezek után a szerencsés véletlennek köszönhetően életben maradtak, azok életük végéig, vagy ha megérték, akkor a kilencvenes évek elejéig hallgattak, mint a sír. Tőlük elrabolták saját történetüket, ami egyben azt is jelentette, hogy elfojtotta bennük a nagyvilág utáni vágyat. Talán ez volt a legkegyetlenebb büntetésük.

Leginkább Amerika, Kanada, Ausztrália, Franciaország felemlítése csigázta fel az érdeklődésemet. A két világháború után ugyanis sokan oda vándoroltak ki, és alig volt olyan család, amelyiknek ne lett volna nagybácsikája az említett országokban. A távolság egyre inkább megbabonázott.

Éppen ezért nagy izgalommal hallgattam, miszerint szüleim – előttem is titkolva – latolgatták, hogy kitelepülnek Kanadába, esetleg Ausztráliába. Az ötvenes évek végén ugyanis elterjedt a hír, hogy ez lehetséges. A nagyapám is támogatta az elképzelést, és töredelmesen bevallotta, hogy nagyot hibázott, amiért nem maradt kinn Franciaországban. Az estéknént a kispadon ülő utcabeliek közül – főleg a szegényebbek – egyre gyakrabban felemlgették, hogy Kanada és Ausztrália az ígéret földje. Néhányan nem is rejtették véka alá, hogy a kivándorlásokon törik a fejüket. Éppen abban az időben készülődött elhagyni a szülőföldet az egyik osztálytársam, Oswald Péter és szülei, akik Németországba települtek ki. A papírok már rendben voltak, a szülők csak arra vártak, hogy a gyerek befejezze az elemi iskolát. Az osztálytársaink irigykedtek rá. Én pedig egy focimeccs után bevallottam neki, hogy az én szüleim is komolyan fontolgatják, hogy nekivágnak a nagyvilágnak. Oswald komolyan bólogatott, és azt válaszolta, hogy nem lesz nehéz, mert a nevem németesen hangzik. Be kell bizonyítanunk, hogy németek vagyunk, akkor a németek befogadnak. Nem oda készülődünk, fontoskodtam, sokkal messzebbre: Kanadába, de az is lehet, hogy Ausztráliába.

A kanadai, illetve ausztráliai kivándorlás ötlete füstbe ment terv lett, bizonyára csak a képzelet szüleménye volt, de sokan az utcánkban tovább-

ra is ismételték, hogy Kanadába, illetve Ausztráliába készülődnek. Én sem hittem el. Csak duzzogtam, és sokáig nem tudtam megbocsátani szüleimnek, hogy letettek a nagy tervről.

Csak félig-meddig vigasztaltak meg azzal az elképzeléssel, miszerint a család úgy döntött, hogy beiratnak az újvidéki magyar nyelvű gimnáziumba. Tudtam, hogy ez nagy anyagi áldozattal jár. Utólag arra is gondolok, hogy így akarták valahogy kárpótolni magukat az elmaradt kanadai, illetve ausztráliai útért. 1956-ban, persze, nem volt olyan egyszerű Újvidékre utazni. Hosszas mérlegelés után az apám 1956 júniusában elhatározta, hogy kerékpárral tesszük meg az utat a városig, hogy beírásson a gimnáziumba. Apámmal Újvidékre karikáztam, de szüntelenül Kanadára és Ausztráliára gondoltam. Nagyon fájt, hogy nem születtem németnek, akkor legalább Németországban köthetnének ki – zsörtölődtem.

A kerékpárút közben az egyik pihenőn fel is tettem a kérdést apámnak: Miért nem vagyunk németek? Miért vagyunk magyarok? Az apám szó nélkül bámulta a rónát. A búza az egyik parcellán még talpon állt, a másikon már learattak, meg be is hordták a kévéket, mert csak az éles tarló árválkodott. A távolban egy jókora búzatáblán gyarapodtak a keresztek, zajongtak a marokszedők, incselkedtek a kötéltregető lányokkal. Apám abba az irányba nézett. Azért, mert magyarok vagyunk, válaszolta ingerülten. Nem értettem, mit akar mondani. Miért muszáj magyarnak lennünk, kérdeztem volna, de nem mertem tovább firtatni a kérdést, mert láttam rajta, hogy tekintete elkomorodott. Bizonyára pontosan tudta, hogy mit akart mondani, hiszen éppen ezért íratott be az újvidéki magyar tannyelvű gimnáziumba, nem pedig a tizenkét kilométerre levő óverbászi szerbbe, aminek köszönhetően utazó diák lehettem volna, ami sokkal kevesebb kiadással járt volna, mint az újvidéki tartózkodás. Ő azonban mégis a nagyobb anyagi áldozatot követelő magyar gimnáziumot választotta, ami a faluvégi, szegénysorsban élő családnak költségvetését nagyon megterhelte. Menjen mégiscsak magyar tannyelvűbe, döntötte el az apám, kinyögjük valahogy, mondta az anyámnak ingerült, dacos hangon. Majd valami pótkereset után nézek. A másik szobában hallgatózva nagy kő esett le a szívemről. Mégis utazni fogok, messzire, mint a felnőttek, gondoltam. Felült a kerékpárra, én is felpattantam, és karikáztam utána. Egy utolsó pillantást vettem a kötéltregetőkre. Nagyapám földjén, vagy amikor a nagyapám napszámba ment és magával vitt, nekem jutott ez a munka. Többé nem leszek kötéltregető, hanem újvidéki gimnazista, gondoltam apám válaszában töprengve. Nem a válasza volt a fontos, hanem a hangnem és a mozdulat, amellyel határozottan felült a kerékpárra és karikázott a város felé, arrafelé, ahol ő húsz évvel azelőtt az apjával fuvarosként járt

utoljára. Évekkel később értettem meg, hogy mit akart mondani az apám az Újvidék felé vezető autóúton, amikor rájöttem, hogy magyarnak lenni abban a világban, amelyikben születtem, azt jelenti, hogy többet kell teljesíteni, többet kell kockáztatni, dacolni, mint a nemzetállam gyerekeinek. Ez mindig hátrány, akkor is, ha nem bánt senki. Jóval később ugyannerre a következtetésre jutottam bekerülve, vagy jobban mondva, vendégeskedve a magyarországi szellemi közegekben. Ott is hátrányt jelent másik világban születni, nevelődni és felnőni, még akkor is, ha nem ér bántódás. Azóta is azt gondolom, hogy a kisebbségi létben mindig erről van szó: kétszer akkora erőfeszítéssel járó, legtöbbször kudarccal végződő, hosszútávú futás a magányos pályán. Ami rendben is van. Minden más meghatározás üres szövegszerűség.

Az egész nyár a készülődés jegyében telt el. Az ismerősök nem győztek tanácsokkal ellátni, arra figyelmeztettek, mire ügyeljek, hogyan viselkedjem a városban, vagyis éppen ott, ahol ők még sohasem fordultak meg, vagy pedig hébe-hóba jártak. Egyik napról a másikra a figyelem középpontjába kerültem. Fontos lettem, és azt hiszem, tizenhat évesen felnőtté váltam. Éreztem, hogy az utcabeliek most már komolyan vesznek. Útravalóként tanulságos történeteket meséltek, felelevenítették emlékeiket valamelyik utazásról, vagy a rokonságának egyik vagy a másik tagjáról, aki messze földre távozott. Látni fogom a világot, mondogatták. Valamiféle plebejus kozmopolitizmus bocsátott utamra. Sok barátom hangjában az irigység, na meg a sóvárgás hangját ismertem fel, amiből megértettem, hogy mindenki elvágyik valahová: Újvidékre vagy még messzebbre, és balszerencsének tartja, mert nem mozdulhat ki onnan, ahol született.

A plebejusi világ gyorsan urbanizálódott. Sokszor groteszk volt ez, néha pedig barbár, de legtöbbször komikus. Gimnazistakoromban találkoztam először lemezjátszóval, pontosan olyan volt, mint amilyennek előzőleg a filmkockákon láttam. A legújabb francia költők verseit olvastam, de meg kellett tanulnom telefonálni. Még évekkel később is rémülten figyeltem a megcsörrenő telefont, és lélegzet-visszafojtva vártam, hogy valaki felemelje a kagylót, mert természetellenesnek tartottam a telefonon való beszélgetést. Beckett Godot-ját néztem végig egy belgrádi színházban, és akkor jártam először Belgrádban. Már előtte azon izgultam, hogy hogyan találjam meg a pályaudvart az előadás utáni sötét éjszakában. Szerbül olvastam Camus-t és Sartre-t, azonban ha szerb lánnyal randevúztam, alig tudtam kinyögni néhány szerb nyelvű közhelyet.

Gimnazistakoromban kerültem kapcsolatba az irodalmi körökben forgoló fiatalokkal. A szerb szintéren omladoztak a szocreál utolsó védvái, és az avantgárd irodalom hódított teret. Azonban a kisebbségi magyarság

köreiben más volt a helyzet. A szocreál megbukott, viszont bizonytalan volt, hogy mi jöjjön a helyére. Míg a falubeli egyszerű magyar emberek a nagyvilágot, addig a faluról városba kerülő kisebbségi városi értelmiségiek a falusi életet eszményítették. Az értelmiség körében erősödött a modernizációellenes attitűd. Ők is vágytak valahova – vissza oda, ahonnan eltávoztak. Nem tudtak igazi városlakókká válni, a város félelmet keltett bennük, attól féltek, hogy azonosságtudatuk elbizonytalanodik, ezért az összkomfortos városi környezetben a természetes, vidéki életéről álmodoztak, mert csak ott tudták elképzelni a hiteles közösséget. Bizalmatlanok voltak a város iránt, mert sohasem lettek városlakók, a régi gyökerek elhaltak, de újakra nem letek, ezért a tömbházakban a paraszti életmód szépségéről és hitelességéről álmodtak. A kisebbségi értelmiségieknek ez lett a kanonizált attitűdje: a gyökértelenségben ragaszkodni egy képzeletbeli világhoz, amelyben esetleg gyökeret lehet eresztetni. Akkor sem tartottam, ma sem tartom ezt az életérzést őszintétlennek. Volt egy morális hitelem, amely engem is sokszor megingatott. Éltem egy időben, amelyet átmenetinek tartottam, éltem egy városban, amely a nagyvilág felé nyitott ajtót, de nem mertem a kilincsre tenni a kezem. Vajon nem árulás-e, ha elhagyom az utolsó állomást, ahonnan még haza lehet térni? Így éltem több mint négy évtizeden át, nyomasztó ellentmondásban, a nagyvilágról álmodozva, mint anno az utcabeliek, miközben Újvidéken eresztettem gyökeret. Európa – egyszerre volt a reménység és a hűtlenség jelképe. Mindez Kafka egyik novellájára emlékeztetett. A hős áll egy kapu előtt az őrral szemben, és várja, hogy az őr engedélyt adjon a belépésre. Álltak egymással szemben évtizedeken át. Mindkettőjük haja megőszült, amikor az őr közölte a várakozóval, hogy ez a kapu ez idáig csakis neki volt fenntartva. Beléphetett volna rajta bármikor. Valahogy így toporogtam én is négy évtizeden át Újvidéken, abban a városban, amelyet gyakran neveztem Európa kapujának.

Aztán rájöttem, hogy valamiképpen a nagyapám sorsára jutottam. Ő ugyanis szerencséjére, vagy balszerencséjére, Franciaországból virágmagokat hozott, ezeket ültette el a kertben, gondozta a virágokat, nagyanyám pedig minden pénteken és vasárnap árulta őket a szenttamási piacon. Vele tartottam, hajnalonként talicskán toltam ki a virágokat, és árusítottam a nagyanyámmal. Kis piaci eladóként ismertem fel, hogy az emberek nem szerették az új virágfajtákat, nagy többségük fanyalgott, és a régi, ismert fajtákat kérték számon, a rózsát, a liliomot, a tulipánt, a szegfűt és a bazsarózsát.

A nagyanyámnak természetesen ezekből a hagyományos kerti virágokból is volt, csak – gondolta – a különleges új fajták majd kapósak lesznek. Tévedtünk. Mindhiába kínálhatta oly készségesen őket. A ve-

vők a megszokott virágokból kötött csokrokat vették, miközben ócsárolták a pompázó francia virágokat, és elmarasztalóan nagyapám bogarairól beszéltek. A nagyanyám nagyokat nyelt, elengedte a füle mellett a megjegyzéseket, nehogy elriassza a vevőket. Azóta már több évtized elmúlt, azonban a kilencvenes években, a háborús időszakban, amikor Újvidéken egyre-másra nyíltak a virágüzletek, felismertem a nagyapám virágait. Az üzletek bejárata előtt feltüntették: eredeti holland virágok. Emlékszem, az emberek nyakra-főre vásárolták őket. A NATO-támadás alatt, amikor éppen Szabadkán rejtőzködtem, kimentem a piacra, ahol ugyanezekkel a virágokkal találkoztam. Megbabonázva szemléltem az egzotikus virágokat, és magam előtt láttam nagyapám virágoskertjét. Újvidékről érkeztem Szabadkára, Újvidékről, ahol előzőleg egy roma tanyán rejtőzködtem. Akkoriban ugyanis a szerb rendőrség már kezdte letartóztatni a külföldi alapítványok képviselőit, én pedig akkoriban, a Soros Alapítvány újvidéki irodavezetője voltam. A televízióban láttam, amint egy ausztráliai alapítvány képviselője töredelmesen bevallja, miszerint a NATO hírszerzője. Felháborító ostobaság! 2000 után természetesen kiderült, hogy szó sem volt semmiféle kémkedésről, a vallomást pedig embertelen kínzás, azaz kényszer alatt tette meg. Akkortájt ezek a képsorok elrettentő példaként szolgáltak, és számomra hátborzongatóak voltak. Ezzel párhuzamosan az állami televízió naponta többször is bemutatott egy jelenetet, amelyben a riporter úgymond, albán terroristák bunkerében talált néhány írószertartót, amelyen a Soros Alapítvány jelképe volt feltüntetve. Komikus dolog, ma sem tudom, hogy mit keresett egy írószertartó a bunkerben, de a riporter ebből azt a tanulságot vonta le, hogy az alapítvány támogatja az albán terroristákat. Együtt néztük a műsort Siniša Nikolinnal, aki az egyik koordinátor volt az irodában. Ettől őt olyan rémület fogta el, hogy hetekig nem mert kilépni az utcára. Egy évre rá leukémiában halt meg, az orvosok nem zárták ki, hogy a halálos kór esetleg a nagy stressz hatására támadt fel a szervezetében. Ült a szobájában és várta, hogy a rendőrség letartóztassa. Szüntelenül arról beszélt, hogy nekünk is el kellett volna menekülnünk Budapestre, amire megvolt a lehetőségünk. Nem éltem ezzel az eséllyel, ő sem. Nagyon ragaszkodott a feleségéhez, aki felmondást kapott volna, ha nem jelenik meg a munkahelyén. Ezért maradt Újvidéken, és miközben a vadászgépek és a bombázók Újvidék felett köröztek, ült a szobájában, és angolul olvasta Rawist, Dworkint meg a többi amerikai liberális filozófust, majd Kymlicka multikulturális elméletébe merült el, míg várta, hogy letartóztassák.

30 Bennem viszont felébredt az életenergia, és elhatároztam, hogy nem ülök a szobámban, mint egy halálraítélt, hanem váltogatni fogom a lak-

helyeimet. Inkább macska-egér játszmát űzők. Így jártam a tanyavilágban, az újvidéki roma tanyán, míg végül elkerültem Szabadkára is. Az egyik ismerősöm bio-élelmiszert szállított Újvidékről a szabadkai üzletébe, azt javasolta, hogy tartsak vele, mivel van szállítási engedélye, tehát a rendőrség nem fogja nagyon ellenőrizni. Gyorsan döntöttem. Együtt utaztunk Szabadkára. Az autót szinte teljesen kihalt volt, rendőröket, katonaságot nem láttunk. Zötyögtünk a rozoga minibusszal az országúton, a kihalt táj félelemkeltő volt. Szabadkán azokban a napokban nem volt olyan hisztérikus a hangulat, mint Újvidéken, az élelmiszer-áruházakban pedig még májpástétomkonzervet is lehetett venni. Megnyugodtam, majd délelőttönként rendszeresen kijártam a piacra. A piacokat egyébként is kedveltem, talán azért, mert a nagyanyámmal eltöltött gyermekéveimre, a piacozásokra emlékeztetett. Egy előkelő hölgy azokból a hibrid virágokból válogatott egy óriási csokorralalót, amelyekkel nagyszüleim kísérleteztek anno. Elragadtatással magyarázta a barátnőjének, hogy milyen csodálatos és tartós virágok. Ácsorogtam a virágáros mellett, és láttam, hogy az emberek elsősorban azokat a virágokat vásárolják, amelyek annak idején a szenttamási piacon nem kellettek. Érdeklődéssel hallgattam a virágok dicséretét. Igen, most azok voltak a divatosak, mert mint ahogy az egyik hölgy mondta, Budapesten is ilyeneket árulnak. Ezt a mondatot hallva egyszeriben feltárult előttem a nagyapám drámája és az én személyes komédiám is, s egyszerre megértettem, mit is jelent valóban a provincia. Sokszor kerültem szembe vele, de frappánsabban sehogyan sem tudnám megfogalmazni.

Bármelyik városba kerültem, mindig szerét ejtettem, hogy kijussak a piacra, ahol többet tudtam meg a világról, mint az úgynevezett „valóság-irodalomból”. Sohasem felejttem el például a városközpontban elhelyezkedő spliti nagy piacot. Az egyik legmarkánsabb mediterrán élményem maradt, nemcsak a mediterrán gyümölcsök és fűszerek miatt, hanem ahogyan viselkedtek az árusok és a vevők. Sehol sem tudtam meg többet az emberről, mint a piacon. De az igazságról is ott tanultam meg sokat. A spliti pedig igazi, zajos mediterrán piac volt. Rendszerint vettem magamnak egy kiló friss füget, lebattyogtam a rivára és jóízűen elfogyasztottam, miközben bámultam a tengert. Ott a helyszínen döntöttem el, hogy melyik szigetre utazzak tovább. A hatvanas évek elején még olcsó volt a tengerparti tartózkodás: staniclikban árulták a sült tintahalat meg a ropogós giricét, és nyaranta háromszor is volt fügeidény. De ha híján volt a friss füge, akkor az aszalt is megtette, vagy akadt valami más gyümölcskülönlegesség. A jugoszláviai háború után, amikor vagy egy évtized kihagyás után újra eljutottam Splitbe, első utam a piacra vezetett, ahol sajnálattal vettem tudomásul, hogy egyre inkább bolhapiac lett belőle, ahol török és

kínai holmikak árulnak. Ellenben a kis hangulatos mediterrán kávézók a helyükön maradtak.

A balkáni háborúk után a dubrovnikiak csalogattak. Boldogan mentem Ragusa híres városába, ahol az első utam ugyancsak a piacra vezetett. Nagy örömmre a dubrovniki, a Stradun végén levő piac a régi maradt. Hihetetlenül gazdag árukínálattal, lármával. A déli harangszó elhangzása után az árusok szedelődzködtek, mert nagy locsolókocsikkal jöttek a munkások, és felmosták a piacteret. Elégedetten nyugtáztam, hogy minden maradt a régi, csak a Stradun kövezetén voltak láthatók a lövedékek nyomai: azok a mély lukak emlékeztettek Dubrovnik bombázására.

A tősgyökeres dubrovnikiakkal gyakran üldögéltünk a piac környéki kavanák kerthelyiségeiben. Kérdés nélkül apró sült rákot és vörösborot rendeltek. Tudták, hogy ezt kérnék, akkor is, ha kérdeznék, hisz a viselkedésemből, abból, hogy éppen a piacra akarok először menni, rögtön rájöttek, hogy otthonosan érzem magam. A mediterrán városokban ugyanis három fontos dolog akad: a színház, a piac és a kávéházi teraszok. Ücsörögtünk a kávéház előtt, és hallgattam a dubrovniki góspárokat, amint arra panaszkodtak, hogy mennyire megváltozott Dubrovnik. Ők, a régi raguzaiak nehezményezték, hogy a falusi világ előzönlötte Dubrovnikot, és bizony többé nem ismerhető fel a város régi városias arculata. Nagyokat bólogattam, miközben megértettem kifogásaikat, hiszen ez történt Ujvidékkal is. Aztán sorra vettük a többi várost: Belgrádot, Zágrábot, Vukovárt, Szarajevót... Azok a dubrovniki polgárok, akiknek az ősei a velencei polgárokkal társalogtak, egyszeriben teljesen idegennek érezték magukat szülővárosukban.

Ez a jelenség nem számított egyedi esetnek. Általánosan elterjedt dolog volt. Van ugyanis a jugoszláviai etnikai háborúknak egy rejtett dimenziója is, amire kevesen figyeltek fel. A városokat: Dubrovnikot, Szarajevót, Mostart, Vukovárt stb. végül is a falvak lakói bombázták. A falu harcolt a város ellen. Vagy még pontosabban: a rurális világ bosszúállása volt az urbánuson. Történt, hogy amikor Szarajevót ostromolták, az egyik szarajevói rockzenekar ismert énekese kétségbeesetten felkiáltott: a folk legyőzte a rockot! Azt hiszem, igaza volt. Két kultúra tűzött össze egymással, és nemcsak a néhai Jugoszlávia területén, hanem az egész régióban valójában nagy demokratikus fordulat történt, ugyanakkor kulturálisan visszalépésre került sor: az urbánus kultúra lett a bűnbak és az áldozat is. Valami kifulladás ebben a Kelet-Közép-Európában meg a Balkánon is: ez abból is kiolvasható, hogy a rendszerváltás után igencsak megcsappant az érdeklődés az itt élő népek kultúrája iránt.

Ha éppen ki kell mondani, akkor ez részint Magyarországra is érvényes. Akkoriban az én igazi birodalmam az újvidéki Futaki úti piac volt.

Nem véletlen, hogy szüntelenül vissza-visszatér az írásaiban. Mindenekelőtt a *Wittgenstein szövevénye* című esszénaplómban eleven a piacélmény. Ott láttam először fegyverárusokat. A harceszközök mellett a pulton különböző francia parfümök dobozkái és nagy választékban magyarországi élelmiszerek voltak. Kartondobozokon sorakoztak az ismert márkák. Már javában tartott a horvát–szerb, illetve a bosnyák–szerb háború. Ez idő tájt például katonakötelesként nem utazhattam külföldre. Vajkrém, Medve sajt, trappista, Pick szalámi, kiabálták az árusok. Így került be a vajkrém a szerb szókészletbe, minek után ma már ezen a néven gyártják Szerbiában is. Az újvidéki piacon régi ismerősökkel találkoztam, akik csodálkozva méregettek. Hogyhogy itt vagy, és nem Budapesten, kérdezték. A literátorok mind átköltöztek Budapestre. Természetesen volt ebben a megjegyzésben némi túlzás, hiszen az idősebbek rendre maradtak, sőt, nemzedékem tagjai közül többen a legnehezebb órákban is itt maradtak. Gyakorta láttam a sugárúton Utasi Csabát, amint aktatáskáját cipelve baktatott, hogy megtartsa az óráját az újvidéki Magyar Tanszéken. Addig rendben lesz minden, gondoltam magamban, míg Utasi barátom előadásokat tart, a galiba akkor kezdődik majd, ha az órák elmaradnak. Az is igaz viszont, hogy sokan eltávoztak, köztük olyanok is, akik minduntalan ismételték, hogy vészhelyzetben az írónak a népe mellett a helye. Lehet, hogy ezért kérdeztek rám nem kis iróniával. Ebben volt némi logika, hiszen engem mindaddig valóságidegen kozmopolitának, talajtalannak, gyökértelennek tartottak. Nem kommentáltam, nem kommentálnám most sem, maradjon ez a kisebbségi paradoxonok egyike. Esetleg csak annyit tennék hozzá, hogy az *Egy makró emlékiratai* című regényem kiadása azért késett, mert a folyóiratbeli közlés után, a hangadó vélemények szerint, a regény meghamisítja a valóságot, morális nihilizmust hirdet. Fekete irodalomnak nevezték. Ezzel kapcsolatban el kell oszlatni egy tévhitet. A többi szocialista országtól eltérően Jugoszláviában 1955 után nem az avantgárd irodalom volt az ideológiai kritika céltáblája. Hiszen már a hatvanas években a pártirodákat absztrakt festményekkel díszítették, és mikorra az én első írásaim megjelentek, a Központi Bizottságban avantgárd költők foglaltak helyet. A párt is támogatta az avantgárd irodalmat, egy feltétellel, éspedig, hogy legyen „tisza irodalom”, vagyis mellőzze a kritikus gondolkodást, és ne reflektáljon rebellis módon a valóságra. Én azonban a kritikus gondolkodást egyesíteni kívántam a modern szenzibilitással, és ezzel kiestem mindkét (ma is) szemben álló táborból. Vitacikket írtam a szocialista esztétizmusról, a lombikirodalomról, amit ingerülten utasítottak el azok, akik a rendszerváltás után a valóságirodalomra esküdtek fel. Egyébként mindez jellemző a helyzetemre. A modernek számára nem voltam elég

modern, a hagyományelvűek részére pedig nem voltam hagyományhű. Ezt példázza az *Egy makró emlékiratainak* története is, amit az egyik tábor a valóságtól való elrugaszkodással vádolt, a másik pedig a valóság meghamisításával. Szerencsémre Aleksandar Tišma, az egyik legjelentősebb szerb író elolvasta az *Új Symposion*ban folytatásokban közölt regényt, minek után eldöntötte, hogy lefordítja és kiadja az egyik rangos könyvsorozatban, amelyet ő szerkesztett. Amikor megjelent a kötet, Želimir Žilnik, a berlini Arany Medve díjas filmrendező tréfásan megjegyezte, hogy könnyű dolga volt Tišmának, hiszen csak egy kicsit „helyre kellett pofoznia” azt a fordítást, amit a tartományi pártvezetőség rendelt meg egy ismeretlen fordítótól, hogy a magyarul nem tudó elvtársak is tájékozódjanak. Így hát pártszamizdatban is megjelent ez a regény, azonban sajnálatos módon ennek a kiadásnak nem bukkantam a nyomára, noha nem is csoda, hiszen azokat az időket ma mindenki felejteni igyekezik. Számomra nem is fontos, csak a valóságról való diskurzus egyik kuriózumának számít.

– *Mostanság hosszabb időt töltöttél, töltesz Németországban. Módosult ebben a környezetben a Danilo Kiš-i etnikai csodabogárról, a kentaur-lét távlatairól, a tősgyökeres idegenségről, a hontalan lokálpatriotizmusról alkotott elképzelésed?*

– 1966-ban jártam először Nyugaton, Svédországban, ahol Domonkos István esküvői tanúja lettem volna. Azonban a násznagy – nem saját hibájából – lekéselt a házasságkötésről, mert Szenttamáson akkoriban hivatalosan a cirill betűs írásmódot gyakorolták, minek következtében a hivatalos okmányokban, így az útlevelemben is, a nevem cirillül volt feltüntetve, azonban ezt az írásmódot a környező országok nem ismerték el, és visszaautasították a vízumkérelmemet. Hosszas, nyomasztó alkudozás után nagy nehezen ráállt a rendőrség, hogy a cirill betűk alatt latin betűkkel is feltünteti az adataimat. Így a koma, késve ugyan, de megérkezett. Domival üldögéltünk egy kis svédországi faluban, egy családi házban, amelyet itt-hon birtoknak neveznének. Halastava is volt. Ott ücsörögtünk a skandináv komfortban, és arról beszélgettünk, hogy mi történik otthon. Néhány napot töltöttem Stockholmban, de Svédországot ma sem tudom magamnak rekonstruálni. Aztán nem kis melankóliával gondolok arra, hogy németországi utazásaimra oly későn került sor. A nyolcvanas évek közepén egy hetet tartózkodtam a fallal körülkerített Nyugat-Berlinben. A külföld első igazi élménye tehát Berlin volt. A fal olyan közeli megélése, látványa megrendített, írtam is erről egy esszét, a *Nach Berlint*. Tulajdonképpen akkor kezdtem el a németekről gondolkodni. Ezt megelőzően Jugoszláviában németellenes szellemben nevelkedtem, amit nem jellemeznék olcsó pártpropagandának, hiszen tapasztalatból tudom, hogy az emberek őszin-

tén vallották ezt. A hatvanas évek végén, amikor nagyszámú jugoszláv vendégmunkás Németországba került, miközben tömegesen érkeztek az Adriára a német turisták, nagyméretű kulturális sokk következett be. Az újságok azt írták, hogy Tito elvtárs Willy Brandt kebelbarátja. Berlinnek köszönhetem, hogy elkezdett komolyan foglalkoztatni a történelem. Másodszor jóval a fal ledöntése után, 2006-ban DAAD-ösztöndíjasként kerültem oda; mögöttem a balkáni háborúkkal és az elvesztett rendszer-változási illúziókkal. Nagyon sokat tanultam Berlinben. Szerbiában mindig ismerős idegen voltam, valamiféle kentaur. Egyik felem nagyon is oda tartozott, a másik azonban nagyon is máshova. Mind személyes életemben, mind prózavilágomban, Újvidék jelenti a középpontot, nélküle nem tudom elképzelni sem az életem, sem a műveim. Nehéz vele, de talán nehezebb nélküle. Két nyelvben élve az értelmezés ambivalenciájának terhét kell viselnem. Mindennek két neve van, ami arra utal, hogy a megnevezett dolgok viszonylagosak, akkor pedig a valóság is képlékeny, ambivalens. Ezért neveztem magam oly sokszor hontalan lokálpatriótának. Ez bennem is valamiféle kettősséget szült, mindig úgy éreztem, hogy két lélek lakozik bennem. Valójában Magyarországon is ismerős idegenként tartózkodtam mindig. Létem egyik része elválaszthatatlanul kötődik ehhez az országhoz, azonban van egy másik része is, amit Magyarországon nem ismernek. Ez vonatkozik az irodalmi művekre is. Prózámban vannak kontextusok, amelyeket alig-alig vagy csak nehezen értelmez a magyar kritika, amit nem megrovásként jegyzek meg, elkerülhetetlennek tartom. Ha a kritikusok német vagy szerb regényt olvasnak, akkor automatikusan megjelenik az a másik kontextus, viszont ha egy határon túli magyar író regényét olvassák, akkor ez a kontextus nem jön be automatikusan. A költészetre talán nem vonatkozik ez annyira. Talán ezért van az, hogy az anyaországi kritikusok sokkal precízebben értelmezik a kisebbségi költőket, mint a prózaírókat. A prózaírók megítélésében két egymással ellentétes kánon uralkodik. Az egyik, amelyik a kisebbségi regényíróban csak a „kisebbségi élet heroikus krónikását” látja, a másik az ennek a reakciójaként létrejövő értelmezés, amellyel úgyszintén nem tudok rokonszenvezni, úgy tesz, mintha nem is létezne kisebbségi állapot. Egyik sem érzékeli a kettő drámai komplexitását, kínos ellentmondásait, ambivalenciáját, formateremtő jellegét. Az ismerős idegen világot. Berlinben viszont – végre – megízleltem, hogy milyen jó érzés teljesen idegennek lenni. Ebben a helyzetben próbáltam újraértelmezni magam, amire volt is alkalmam, mert közben megjelent németül az *Exterritorium* című esszéregényem. Egyszeremind rá voltam kényszerülve, hogy magyarázzam, ki vagyok, honnan jöttem, milyen perspektívából szemlélem a világot, amit gyakran a senkiföldje

perspektívájának nevezek. Néha egészen groteszk helyzeteket éltem át. Nyugaton ugyanis ismerik a kisebbség politikai fogalmát, de nem ismerik mint kulturális jelenséget. Amikor egy-néhányszor sikerült ezt a jelenséget megértetnem, akkor a homlokukra csaptak, s azt mondták, ez egy 21. századbeli európai paradigma. Mindent összevetve: Berlinben megtanultam európai perspektívából szemlélni magam, magunkat, miután felfogtam, hogy minden kísértés és kín ellenére, a kisebbségi állapot európai tünet, mert a kisebbségi ember nem a „szegény rokon”, akivel érzelmileg rokonszenvezni kell, ellenben azért jobb, ha a cselédszobában marad, és nem kell vele dicsekedni a gazdag európai famíliában. Ergo, Berlin hatására ért a felismerés, miszerint a magyarság európaisága hitelesebbé válik attól, hogy vannak magyar kisebbségek.

– *A nemzedékké szerveződés, a generációs hovatartozás problémája többszörös áttételekkel, összetett formákban jelenik meg és rétegződik a regényeiben, elbeszéléseiben, színpadi alkotásaiban. Arra az erőteljes és konzekvens szembeütközésre, szembesítésre gondolok, amelynek segítségével nemcsak az önazonosság keresésének és megelégedésének uniformizációs mechanizmusai lepleződnek le, hanem az eltérő nyelvi közegek egymásra hatásának nehézségei és a kultúra ellenőrzött, kipurcizált, nyomasztóan szűkös terepei is világosan láthatóvá válnak.*

– Ez a többszörös rétegzettség és összetett forma élesen felmerül, különösképpen annak a három regénynek az összevetéséből, amelyeket legszívesebben „újvidéki trilógiának” nevezek. Az első, az *Egy makró emlékiratai* egyes szám első személyben íródott, s formailag a napló műfajának parafrázisa, a lázadás regénye, amelynek központjában egy nemzedék áll. Némi ironiával optimista regénynek is nevezhetném, amelyben van „kiút”, ez pedig a menekülés. Ezt követi az *Áttüntetések*, amit „művészregénynek” minősítenék, hiszen egy film forgatásának cselekményébe burkolja a vereség történetét. Látszatra, mintha a Makró folytatása lenne, valójában azonban „újraírása”. Egyes szám második személyben írtam, immár egy másik perspektívából, hiszen ez már a bukás regénye. Épp az a nemzedék bukik el, amelyik egykor lázadni akart. Nem marad más választása, mint-hogy betántorogjon abba a történelembe, amelyet megváltoztatni és megtagadni akart. A regény főhősének másodszeri futásában, jobban mondva vesszőfutásában vissza akarja hódítani nemzedékének hiteles történetét, saját hiteles identitását, lázadó, nonkonformista énjét. Végül a történet nemcsak kudarccal végződik, hanem groteszkül, komikusan. Betántorog saját világának abszurditásába. A harmadik regény, az egyes szám harmadik személyben íródott *Parainézis* viszont újraírja az előző két regényt. Néhány éles szemű kritikus észrevette, hogy nevelődési regénynek kereszteltem, holott ez igazából ellen-nevelődési regény. A regény cselekménye a „rendszer váltás hajnalán” játszódik, és a nevelődés, a jobbulás teljes kudar-

cáról szól, ilyenképpen pedig előrevetíti a mai neurózisok árnyékát is. Ami ma bontakozik ki szemünk előtt, mindennapjainkban, az csírájában már felmerül a több mint két évtizeddel ezelőtti regényemben, a *Parainézis*ben. Az „újraírt történetben” végül is az a világrend omlik össze, amely ellen az előző regények hősei lázadtak és lázadnának a *Parainézis*ben is, csak hogy kiderült, hogy nem lázadók voltak, hanem foglyai, azaz túsza a kornak. Ők, ezek a rabok fogják megalapozni a romok között az új világot. Van egy negyedik mű is, az *Eckhardt gyűrüje*, amelyet traktátus-regénynek neveznék, voltaképpen a három említett regény biblikus-parabolikus „utószava”, amely a permanens polgárháborúhoz vezető szabadságról szól. Ezek a regények egymásra épülve felelnek egymással, a folytatás azonban más irányba mutat: Deréky Pál bécsi egyetemi tanár egy alkalommal kifejtette, hogy az *Exterritórium* az *Egy makró emlékiratainak* folytatása: összegezi, igen, ide jutottunk, jutottak. Mert ez a regény nem a balkáni háborúkról szól, a NATO-bombázások csak keretet képviselnek, amelyben kibontakozik a Makró és más regények háttértörténete.

– *Miközben az olvasó az utaztató regény, a fejlődésregény, a naplóregény, a levélregény, a pikareszk regény szerkezeti megoldásaira, poétikai eljárásaira ismerhet, egyúttal felfedezheti, hogy alkotásaid az illúziók szertefoszlását, a megalkuvások sorozatait értelmezik, kíméletlen őszinteséggel tárva fel a korrumpálódás menetét, fokozatait. A mozgásterek újrarajzolása, az individuum függő helyzetből történő felszabadulása lenne ez? Netalán az exterritoriális pozíció térnyerése, privilegizációja?*

– Prózavilágomat csakugyan az általad említett motívumok hálózák be, nyilvánvalóan azért, mert képzeletvilágomat a közösség ügyei tartják mozgásban, azonban úgy érzem, hogy individualizmusra vagyok ítélve. Mert tulajdonképpen hol is ereszhetnék gyökeret? Szerintem a gyökereim az ég felé nyúlnak, mert nincs olyan talaj, melyet hitelesnek vélek, nincs, amibe kapaszkodhatnának. Kulcsszavaim a senkiföldje, az exterritorialitás... Az illúziók számomra regényteret teremtenek, azonban az illúziók szertefoszlása a regényteret is szétveri. Lehetséges, hogy az én újvidéki tereim már nem is valószerűek, ugyanis a való világban van a legkevesebb bizalmam. Végteére is éppen a valóságnak hiányzik a valóságága. Nem véletlenül állapította meg Gilles Deleuze és Félix Guattari, hogy Franz Kafka a jellegzetes kisebbségi író. Ebben az értelemben vállalom a kisebbségi jelzőt; és ez követ, mint az árnyék, akkor is, ha menekülök előle: abban vagyok kisebbségi, ami a kisebbségi szellemben tabutémának számít: minden kétértelmű és valótlan, még a saját identitásom is. Ezt tárom fel szüntelen, ezt írom át újra meg újra, ezért rekonstruálok folyamatosan magamat és világomat.

– *Tudnál említeni olyan művészeket, írókat, teoretikusokat, akiknek gondolkodásmódját a magadéhoz hasonlóknak tekinted, akik esetleg jelentős hatással voltak rád pályád során? Megmaradtak-e a régi barátságaid? Kikkel tartod a kapcsolatot?*

– Nagyon sok embert becsülök, ami több a barátságnál, de sokkal kevesebb is annál. Az igazi barátság valamiféle cinkossággal és szövetséggel párosul, ami annyira meghitt összetartás, hogy azokat sem merem barátainak nevezni, akiket azoknak tartok. Ami viszont nemzedékem irodalmi barátságait illeti, azt már a hetvenes években szétverte a politika. A jugoszláviai politika ugyanis sokkal rugalmasabb volt, mint a magyarországi, és szívesen befogadta a tegnapi rebelliseket. Ennek köszönhetően már a hetvenes években, de főleg a nyolcvanas évek első felében irodalmi nemzedékem számos, szeretném kidomborítani: tehetséges tagja rangos tisztségeket kapott. Én meg a másik oldalra sodródtam, úgyhogy ezek a barátságok virtuálisak lettek, aminek sokszor megfizettem az árát. Aztán következtek a kilencvenes évek, amelyekben ők kiszorultak a hatalomból, becsületükre válik, hogy tiszteletben tartottak bizonyos alapvető normákat. Akkor zúgolódtam ellenük, amikor hatalmuk volt, most, amikor ezzel nem rendelkeznek, akkor az igazság kedvéért azt is ki kell mondani, hogy a rendszerrel kötött kompromisszumaiknak köszönhetően a jugoszláviai magyarság intézményrendszerét okosan gazdagították, olyannyira, hogy még ma is annak romjaiból élünk. De a régi barátságokat nem lehet visszavarázsolni. Viszont maradt azért néhány titokzatos szál. Domonkossal és Tolnaival maradandóan összekapcsolnak a régi illúziók és tervek, és végtelenül sajnálom, hogy nekünk nem sikerült olyan könyvet letennünk az asztalra, mint amilyen a Kertész–Nádas–Esterházy könyve, a *Kalauz*, amely Bojtár Endre válogatásában és szerkesztésében jelent meg. Az idő múlásával belenyugodtam, hogy az irodalmi barátságok szövegekben élnek, kezdetben, a hatvanas és a hetvenes években buzgón írtam nemzedéktársaimról az esszéimet, de a párbeszéd elmaradt, a *Kalauz*hoz hasonló kötet nem született meg, amit semmiképpen sem lehet kizárólag személyes motívumokkal magyarázni, a kisebbségben a legkisebb szellő is viharok számíthat, ami mindent szétzilál. Így hát főleg a szélvédett könyvtárban őrződnek a barátságok. Ifjúságom nagy irodalmi élménye Stendhal volt. 2000 után újraolvastam műveit, és be kell vallanom, hogy ma még nagyobb. Természetesen ez magától értetődő a 68-as és a rendszerváltási illúziók elvesztése után. Ugyanakkor erősen vonzódom az osztrákokhoz, Musilhoz, Rothoz, Dodererhez. Az ő műveikben ugyanis mindaz benne van, ami engem foglalkoztat: az identitásprobléma, a talajvesztés, a hontalanság. A néhai Jugoszlávia legjobb időszakaiban is érzékelhetőek voltak azok a föld-

rengések, amelyek a Monarchiát megsemmisítették. Vagy gondoljunk csak bele, mennyire gyűlölte Hitler a nemzetileg sokszínű Bécset. Milošević is elsőnek a sokszínű centrumot, Újvidéket rohamozta meg. Ezt akarta „felszabadítani”. A „felszabadítókat” ugyanolyan örömmámmorral fogadták, mint Hitlert a Heldenplatzon. Mennyi trauma, identitászavar, osztrák szindróma gyűlt itt össze! Emiatt érzek érzelmi rokonságot az említett osztrák írókkal. Utánuk következik Thomas Bernhard. Ma is megremeg a kezem, ha arra gondolok, hogy ilyen hangvételű író elképzelhetetlen a magyar irodalomban. Csak messziről, lopva cinkoskodom vele, *A nagy Közép-Kelet-Európai Lakoma bevonul a Pikareszk Regénybe* című regényemben (1998) észrevehetőn is, hiszen ezzel a regényemmel a kisebbségi tabuval néztem szembe. A magyar irodalomból szinte lehetetlen választani rokon lelkű alkotót, már csak azért sem, mert egy tehetséges prózaíró nemzedék után következett egy új, ugyancsak tehetséges nemzedék. A hetvenes években könnyű lett volna erre a kérdésre válaszolni, Mészöly, Ottlik és még néhány, ma azonban szinte lehetetlen a választás. Személyes vonatkozásban egy nevet okvetlenül meg kell említenem, ez pedig Esterházy Péter, akinek a kiapadhatatlan szellemi frissessége, megújuló képessége, nyelvi bravúrai inspirálóak. Annak köszönhetően ugyanis, hogy két kultúra határán élek, mindennapjaimban megtanultam, hogy mindennek két neve van, a világ szükségszerűen megduplázódik bennem, néha érdekes kihívásokra és kísérletekre ösztönöz. Számos magyar regényt olvastam, amelyről azt mondják, hogy a magyarság sorskérdéseihez kötődik, ennek ellenére megdöbbenve állapítottam meg, hogy ezekben a szövegekben csak néhány toposzt, terminust kell felcserélni, így például az utcaneveket, a hősök neveit behelyettesíteni, és akkor ezek a szövegek máris elmehetnek akár a szerb sorskérdéseket ábrázoló szövegeknek is. Nem a művek értékeit akarom ezzel megkérdőjelezni, hiszen kiváló alkotások is vannak közöttük, csak erre a furcsa paradoxonra hívnám fel a figyelmet. Ezt a kisebbségi prózában is észrevettem, a kisebbségi próza gyakorta geográfiai értelemben kisebbségi. Ez azt jelenti, hogy ha például a bácskai Kúla városka helyszíneit felcseréljük szolnoki helyszínekkel, akkor sem változik meg a szöveg jelentésvilágának fő hangsúlya. Nem vitatnám el, hogy ez akár értéknek is elkönnyelhető, ám én nem ilyen kisebbségi irodalomra gondolok, hanem olyanra, amelyet nem lehet átpalántálni. Ne lehessen felcserélni a neveket, egy téglát se szabadjon elmozdítani, mert akkor összeomlik az egész ház. Nem csak „másról”, hanem „másként” is szól. Nos, Esterházy mondatainak hajszályökerei annyira a mai magyar világból táplálkoznak, hogy arra a következtetésre jutottam, hogy ő a legmagyarabb magyar író. A félreértések elkerülése végett, nem mások ellen érvelek. Azt becsülöm

EP-ben, és ez számomra is tanulságos, hogy mondandóját mindenhol értik. Először regényeinek szerb olvasóival és kritikusaival beszélgetve jutottam erre a következtetésre. Ők emlékeztettek arra, hogy Esterházyt nem lehetne elképzelni a magyar világ nélkül, füttyül az „egyetemes emberire”, s mégis olyan világot tár fel, amelynek tükrében magukra ismernek, mert valahol mégis rejtőzködik az egyetemeség eszméje. Ezt a rejtezkedést szívesen „ellopnam” tőle, mert – vallom én is – a mai világban nagyon unalmas és túlságosan előkelő dolog az egyetemesre vetni a tekintetünket. Még egy vallomással tartozom, és pedig okvetlenül el szeretném mondani, hogy Márai Sándor volt rám hatással. Miután elmúlt a divatja, elmondhatom, hogy hatása alól ma sem tudok, de nem is akarok szabadulni. Nemcsak az *Egy polgár vallomásait* tartom remekműnek, hanem például a *San Gennaro vére*t is, és nem győzöm csodálni azt az elszántságot, amivel egy idegen világba be tudta oltani saját képzeletvilágát. A regényeimben, esszéimben mi mást műveltem én is, ha nem ezt? Ez az oltás, vagy fogalmazzak másképpen, életveszélyes önműtét szerintem a kisebbségi irodalom titkos műhelye, hiába tabusítjuk, hiába menekülnénk tőle, tudjuk, hogy gyakran rossz lelkiismeretet szül. Engem mindenek ellenére ez vonz, és nem a szoborszerűvé merevített patetikus kisebbségi sors, aminek ma nagy a divatja. Megemlíteném a *Kassai polgárok* című Márai-drámát, amelynek motívumai, kérdései, konfliktusa, azt hiszem, élete végéig végigkísérte és valami ördögi módon az én dilemmáimba is beköltözött.

– Az *Egy makró emlékiratai* (Forum, Újvidék, 1967), *A szenvedélyek tanfolyama* (Forum, Újvidék, 1969), az *Áttün(tet)ések* (Forum, Újvidék, 1984), az *eredetileg 1987-es Parainézis* (Forum, Újvidék, 2003) című regényeid, a *Szitkozódunk, de szemünkből könnyek hullanak* (Forum, Újvidék, 1969) című elbeszélésköteted és a *Judit* (Forum, Újvidék, 1989) című gyűjtemény drámái után mintha elhalványodott volna szövegeidben a mindennapi élet esztétizálásához kötődő tágabb művészeti, zenei, filmes utalásrendszer. Mi az oka, hogy a példázatos jelleg és a mítoszi orientáció megtartása mellett egyre inkább előtérbe kerültek az idősíkok egymásra vetüléséből, a morális tartalékok és etikai aspektusok finomításából szövőődő reflexivitás lehetőségei?

– A *Parainézis* és a *Judit* című drámám után nagyot változott a világ. Minden felbolydult. Baráti és szellemi kapcsolatok szűntek meg. Emberek egyik napról a másikra változtak olyannyira, hogy nem lehetett többé rájuk ismerni. Zűrzavaros állapotok uralkodtak, miközben egyre balsejtelműbb jelek tűntek fel. A városokban állandó jelleggel zajlottak a tüntetések, a tömeg egyik része a rendszerváltásról álmodott, a másik része pedig háborúra készült. A tömeg is akarta a háborút, nem csak a vezetők. Az újvidéki Futaki úti piacon fegyverkereskedelem zajlott. Üzérkedtek, német

márkáért. Senki sem állta útjukat, sőt kevesen voltak, akik furcsállották a jelenséget. Igaz, a tojásért meg a zöldségért is pfenniget kértek a kofák! Dinárban nem is tudták meghatározni az árakat. Összeomlott a pártállam. Bizton senki sem tudhatta, hogy mit talál a romok alatt. Már a hetvenes években is, kisebb-nagyobb rendszerességgel, naplót vezettem, azonban azokat a lejegyzéseket nem volt szándékomban nyilvánosságra hozni. Máig nem változtattam elhatározásomon, mert egyszerűen nem tartom őket különösebben fontosnak. De amikor megingott a lábam alatt a talaj, úgy gondoltam, hogy nyilvánosságra kell hozni a naplójegyzeteket. Amint megírtam. Minden szó fontos lett. A jugoszláviai háború kitöréséről Budapesten, az Andrássy úton értesültem. Furcsa volt. Egy délutáni séta alkalmával arra lettem figyelmes, hogy a rikkancsok kiabálják: Jugoszláviában kitört a háború. Emlékszem, hogy akkor még 17.15-kor indult a Keletiből Belgrádba az Ivo Andrić Intercity expressz. Azonnal felültem a szerelvényre. Igaz, az a „szlovéniai csata” távolról sem volt még igazi háború, de figyelmeztetően előrevetítette a jövőt. Másnap Újvidéken találkoztam Aleksandar Tišmával, aki állította, hogy vérfürdő lesz. Budapesten kezdtem írni a naplót, pontosabban az első sorokat a vonatban jegyeztem le. Ezek a naplófeljegyzések szerb fordításban kéthetente jelentek meg a belgrádi *Borba*ban, magyarul pedig a 2000-ben és a *Kritikában*, de jóval később. Magyar nyelven az egész 1990–1992-es naplót a T-Twins kiadó adta ki 1994-ben.

A *Borba* című napilap akkor Milošević leghevesebb ellenzékének számított. Az újság hemzsegett a szókimondó, kritikus cikkektől. A későbbi ellenzéki újságoknak ez az újság volt a melegágya. Kezdetben az ottani szereplés némi kockázattal járt, azonban mint az később kiderült, a nacionalista hatalom olyan tömegtámogatást élvezett, hogy Milošević megengedhette magának azt a luxust, hogy az írott sajtó a legnagyobb sajtószabadságot élvezze. Szaftos balkáni káromkodásokkal fűszerezve lehetett szidni a hatalomtartókat, nem kellett hozzá nagy bátorság. Az állami televízióban nem kapott szót az ellenzék, mire néhányan az állami televízió híradójával egy időben, este fél nyolckor, Újvidék sétálóutcájának egyik ablakából mondtuk el véleményünket az utcán ácsorgó tömegnek. A rendőrség nem zaklatott bennünket, azt hiszem, röhögött rajtunk, esetleg azt gondolhatta, hogy ámokfutók vagyunk. De nem is annyira az állam, mint inkább a társadalom lett represszív. Rövidesen eltávolítottak a munkahelyemről (dramaturg voltam a televízió drámai osztályán), majd évekig munkanélküliként tengődtem, és abban a brutalitással teli időben mi mást tehettem, mint írtam a „gyöngéd naplójegyzeteket”, telis-tele önreflexióval. Aztán a Soros Alapítvány újvidéki irodájába kerültem.

Izgalmas időszak következett. Még magyar szempontból sem lehetett eseménytelenségről beszélni. A Magyar Tanszéken beindultak a színvonalas posztgraduális stúdiók. Tény, hogy pár száz kilométerre Újvidéktől dörögtek az ágyúk, ám a Magyar Tanszék amfiteátrumában Balassa Péter magasröptű irodalomelméleti előadásokat tartott. Abban az időben ugyanis néhányan úgy gondoltuk, hogy a Vajdaságban a szellemi színvonal megőrzésével távlatot tudunk biztosítani a maradásra; később azonban a politikusok és az anyaországi illetékesek jobbnak tartották az elvándorlást, a végleges áttelepülést stimulálni. Heller Ágnes, Kis János, Eörsi István, Konrád György, Radnóti Sándor, Tamás Gáspár Miklós részvételével telt ház előtt, komoly filozófiai tribünök megrendezésére került sor. Az előadásokat tömegesen látogatták a szerb fiatalok is, minek következtében Magyarország vonzereje hirtelen megerősödött. Az ellenzéki szerb értelmiségiek szemüket Budapestre vetették. Mészöly Miklós már gyengélkedett, azonban telefonon beszéltem vele, és felkértem, nem lenne-e kedve Újvidékre látogatni. Azonnal elfogadta a meghívást, és rögtön indult is, emlékszem, Fodor Gábor és Vágvölgyi B. András társaságában. Az akkor még fiatalnak számító Losoncz Alpár szerb nyelven filozófiai folyóiratot szerkesztett, amelynek még a belgrádi sajtó is a csodájára járt. Tartalmas időszak volt. Csak néhány mozaikkockával próbáltam felidézni azt a pezsgő szellemi életet, amely a szörnyűségek ellenére született meg. Az üzletek üresek voltak, még tejet sem lehetett venni, de virágzott a könyvkiadás. Minden hihetetlenül gyorsan változott, a korszak nem a regényírás ideje volt, emiatt belevetettem magam a közéletbe. Naplót vezettem, néhány fragmentum a horvátországi háború előestéjén megjelent a zágrábi *Danas* című hetilapban. Milošević sorra veszítette a háborúkat, míg végül bekövetkezett a NATO légitámadása. Maradtam, sőt a bombák hatása alatt fogalmazódott meg bennem az *Exterritórium*, amelyben számot vettem saját életemmel, illúzióimmal, a zsákutcás történelemmel, melynek kortársa voltam. Milošević elvesztette utolsó hadjáratát. Vállvetve buktatták meg a liberális demokraták, a kozmopolitaként megbélyegzett értelmiségiek és a titkosrendőrség, a nacionalisták és az alkotónai alakulatok hadfiai. Megjelent a fiatal ellenzéki mozgalom, az Otpor, amellyel a Soros irodán keresztül jó kapcsolatot tartottam fenn. Egy nap azzal az ötlettel hozakodtak elő, miszerint nem engedhetik meg, hogy Milošević avassa fel a NATO által lebombázott, majd újjáépített hidat. Hitetlenkedve néztem őket, és azt találtam mondani, hogy ehhez legalább húszezer polgárt kell mozgósítani. Magabiztosan válaszolták, hogy ők bezzeg negyvenezeret fognak mobilizálni, mire én ekkora tömeg összeterelését lehetetlennek tartottam. Nekik sikerült. Reggel kezdték a mozgósítást, délben már a Zsidó utcán

vagy negyvenezer ember vonult végig. A Soros Alapítvány második emeleti teraszáról kétkedve bámultam a kígyózó emberáradatot, nem hittem a szememnek. Az erkély előtt haladt el a kis teherautó, amelyen a hangosítás meg az Otpor vezetői voltak, akik innen irányították a tömeget. Mivel jól ismertek, cinkosan, hogy a mögöttük kígyózó fiatalok ne vegyék észre, kissé megemelték ökölbe szorított kezüket, ami egyébként az Otpor jele volt. Ezzel a gesztussal jelezték, hogy nekik volt igazuk, és nem nekem. De a tömeg észrevette a cseles mozdulatot, és követte a vezetők kézmozdulatát. Ekként tízezrek vonultak el a Soros iroda előtt sugárzó tekintettel és magasba emelt ökölrel. Álltam az erkélyen, lélegzet-visszafojtva, mozdulni sem mertem, nehogy kifütyüljenek. Közben rettegtem, mert attól féltam, hogy percekben belül a titkosrendőrség beront az irodába. Amint elvonultak a demonstrálók, bezártam az ajtót, és a nap hátralevő részét utcai csatangolással töltöttem. Hajnalra a város polgárai elfoglalták a hidat. Másnap délután Belgrádban a tömeg felgyújtotta a parlamentet, majd az állami televízió épületét is, és megbuktatta Miloševićet. Naplójegyzeteimben azt írtam, hogy újra győzött a nacionalizmus (az ezekben az években vezetett napló megjelent magyarul is, szerbül is). Abszurditásnak tűnt, azonban néhány évvel később mégiscsak beigazolódott, mert miután Zoran Đinđić kormányfőt meggyilkolták, az agónia kezdődött előlről. Đinđićet előzőleg – az úgynevezett demokratikus változások előtt – jól ismertem. A nyolcvanas években a *Književne novine* című, kéthetente megjelenő, akkor még erőteljesen Milošević-ellenes irodalmi újságban közöltük mindketten az írásainkat. Aztán 1990-ben megjelent egy könyve, miközben az akkoriban alakult Demokrata Pártnak Zoran volt a titkára. Mivel Újvidéken szinte mindenki elutasította a kötet promócióját, Đinđić kiadója rám fanyalodott. Vállaltam, bár duzzogtam, mert elvből nem szívesen mutattam be pártvezetők könyveit. A bonyodalmak azonban ezzel még közel sem értek véget. Egyetlenegy kulturális intézmény sem akart a rendelkezésünkre bocsátani termet, ezért egy kis magán-könyvkereskedésben rendeztük meg az estet, ahova mindössze tizenöt széket lehetett elhelyezni. Tizenhárom ember jelent meg, köztük egy, talán kettő egész biztosan a titkosrendőrségből érkezett, mert Đinđićet a rendszer már akkor fő ellenségének tartotta. Az est utáni kötetlen beszélgetéskor mondtam neki, hogy az esélyünk nullával egyenlő, mire ő letorkolt, és magabiztosan azt válaszolta: ne izgulj, pár év múlva megbuknak! Tíz esztendő elmúltával buktak meg. Pontosan 2000. október 5-én, a nevezetes újvidéki hídavatás után. Đinđić kormányfő lett. Belgrádban sor került a szerb PEN közgyűlésére, amelyen megjelent Konrád György is, a nemzetközi PEN elnöke. Vacsora után az asztalunkhoz lépett Đinđić pártjának alelnöke, Miodrag Perišić, és Konrád jelenlétében

a mellemnek szegezte a kérdést, miszerint a kormányfőt érdekelné, milyen tisztséget akarok. Választhatok! Azt válaszoltam, semmilyen, írni akarok. Folytattam a naplóírást, naplójegyzeteim magyarul egy kis magánlapban, a *Családi Körben* jelentek meg, amelyet nem támogatott sem a szerb kormány, sem az anyaországi alapítványok. Đinđić könyvét egy magán-könyvkereskedésben mutattam be, így is folytattam. Közben az új regényemet, a *Slemil árnyékát* (avagy *Schlemihl árnyéka*) írtam, kezdtem az egyik változattal elégedetlen voltam, erre belevágtam egy másikba, majd egy harmadikba, most a negyediknél tartok. Nehezen, vagyis sehogy sem haladtam a kézirattal, csak évek múlva, 2006-ban, a berlini DAAD ösztöndíjasaként sikerült a végére járnom. Ezt a változatot már nem kell elvetnem, bízom benne, hogy egy év múlva végre az „utolsó kézzel” is elkészülök.

A naplók, az esszék és részben a publicisztika is előkészület tehát, önreflexió, vizsgálódás, s a kettő szorosan összetartozik. Az időtől és a helyzettől függ, hogy melyik beszédmód kerül előtérbe. Sokszor gondolok arra, hogy nem is regényt kellene írni, nem is esszét, nem is naplót vagy drámát, hanem valami mást, aminek még nincs neve. Ennek a képzelődésnek a következményei a hibrid műfajok.

– *Munkásságod különleges részét képezte egykoron a művészetelméleti alapozású teoretikus megnyilatkozások sora, az elokvens műbíráló, a színvonalas irodalomkritika, ám A vers kihívása (Forum, Újvidék, 1975) és az Ábrahám kése (Forum, Újvidék, 1988) című könyveid óta nem jelent meg hasonló tárgyú köteted. Már nem is tervezel ilyet?*

– A *Vers kihívásában* valamiféle folyamatosságot is kerestem a vajdasági magyar költészetben belül. Folyamatosságot, mert úgy láttam, hogy a kisebbségben minden nemzedék újrakezdésre kényszerül. Azért választottam a hatvanas években a költészetet, mert nemzedékeim legígéretesebb korszakában a líra volt a reprezentatív műfaj, valójában a lírában beszélhetünk nemzedékről. A versben még érezhető volt a nemzedéki ihletés, a prózában azonban már elváltak az utak. Mivel sohasem írtam költeményt, elhatároztam, hogy ezekről a versekről írok. Viszont azoknak, akik egészen nemzedékről beszélnek, javaslom, hogy olvassák el regényeinket, mert rendkívül változatos, közös nevezőre nem hozható prózavilágok tárulnak fel, szinte hihetetlen, hogy egyazon nemzedék tagjai írták. Ezt vette észre éles szemmel E. Fehér Pál, aki felosztotta a nemzedékeim megbízhatókra és megbízhatatlanokra, a helyi vezetők pedig okosan követték útmutatásait. Igaza volt. Itt Weöres Sándor is és Fėja Géza is megtalálták az értékrendjüknek megfelelő műveket. Amit azonban a *Vers kihívásában* elkezdtem, azt sohasem folytattam, hiszen időközben – legnagyobb örömömmre – jöttek a fiatal kritikusok, elméletírók, akik szakszerűbben foglalkoztak a

költéssel, mint én. Elégedett voltam, mert úgy éreztem, hogy megszabadultam egy tehertől, hiszen erre a feladatra nem olyan esszéírók, ide-oda kalandozó nyugtalan szellemű, megállapodni sehol sem képes írástudók kellenek, mint én, hanem módszeres tanáreberek. Az *Ábrahám kése* is egy kaland volt az életemben. A nyolcvanas években reménykedtem legalább valamiféle illuzorikus közösségben. Ezek az évek voltak a jugoszláviai színház legjobb pillanatai, a föld már rengett alattunk, de a színházi élet virágzott, az élet balkanizálódott, a színház európaizálódott. Én pedig úgy kapaszkodtam a teátrumba, mint az utolsó szalmaszálba. Az akkoriban még az ország legtekintélyesebb napilapjának számító belgrádi *Politika* színikritikusa voltam, ami akkoriban rangot jelentett. Később drámáimat több jugoszláviai színház is műsorára tűzte. Aztán az élet maga alá temette a színházat, én pedig kivonulásra kényszerültem. Több mint húsz évig a tájára sem néztem. Idén azonban felkérés érkezett, hogy tartsam meg az 54. Nemzeti Színházfesztivál, a Sterija Játékok megnyitóbeszédét, és legyek a fesztivál zsűrijének tagja. Azok a fiatalok, akiknek a nyolcvanas években jelentett valamit színházi munkásságom, időközben a színházi élet vezető személyiségei lettek. Nagyon jól éreztem magam közöttük, és magamban fogadkoztam, hogy ha lesz még erőm, akkor visszatérek a színházhoz. A poétákat el tudom felejteni, a színházat nem.

– *Reprezentatív publicisztikai tevékenységed, amelyet az utóbbi években különböző napilapokat és hetilapokat forgatva lehetett nyomon követni, nem pusztán tudományos igényessége és inspiratív érvérszlete miatt kiemelkedő, hanem azért is, mert olyan írások bukkantak fel benne, melyek önálló novellákként szintén olvashatók, sőt legtöbbször mintha egy-egy regény körvonalait idéznék. Előművelednek tekintendők? Összeállítás belőlük valamiféle kompozíciót?*

– A publicisztika nagyon erős kísértésként él bennem, cetlik ezek, amelyeket azért írok, hogy őrizzem a szellemi kondícióm, meg azért is, hogy belopjak az újságokba más műfajt, a naplót, a tárcát és a kisesszét. Újabban mintha az újságok is igényelnék ezeket a publicisztika és a szépirodalom határát súroló hibrid műfajokat, sőt, legnagyobb meglepetésemre az interneten is feltűnnek. Az esszénaplónak nevezett *Wittgenstein szövegszéke* után szívesen művelem őket, hiszen jó kísérleti terepnek bizonyultak, és megújítják, átalakítják az irodalmi kánonokat is. Az elmúlt évtizedben ugyanis bizonyos modern vagy posztmodern irodalmi beszédmódok kiüresedtek, köztük olyanok is, amelyek feltűnésekor valóban izgalmas felfedezéseknek számítottak, ám amikor mindenki művelni kezdte őket, akkor olyanok lettek, mint a ragyogó szupermarketek árucikkei. Újmódi elefántcsonttoronyok születtek, amelyek azonban nem emlékeztetnek az eredeti polgárelenes elefántcsonttoronyokra. Az első szocialista ele-

fántcsonttoronyokra sem hasonlítottak, amelyek a lázadás kis odúi voltak. Később ugyanis a szocializmus összkomfortossá tette ezeket a kis elefántcsonttoronyokat, kényelmes dácsákat, villákat teremtett belőlük, ahol minden új, modern, steril és unalmas. Nos, ilyenek a mai elefántcsonttoronyok. Pályám során mindig úgy éreztem, hogy ha egy ilyen elefántcsonttoronyba kényszerítenének, nem tudnám elviselni ezt a kényelmet. Ezek a kis írások jelzik, hogy merre menekülök, apró morzsák ezek, Juliska morzsái.

– *Az 1980-as évek Vajdaságában nem közölhettél, idegen nyelven kiadott műveid csak késéssel jelenhettek meg az anyanyelveden. Mindenféle támadások kereszttüzébe kerültél, alaptalan vádakkal illették és illetnek ma is. Akadnak, akik véd- és dacszöveget körtve a múlt traumáját, a kiszolgáltatottságot, saját kisstülőségüket egy olyan ellenszenves, önfelmentő színjátékban vélik megragadhatónak, amelyben mindenáron neked juttatnák az ármánykodó főszerepét. Visszahúzódasz, vagy miként eddig is tetted, türelemmel vitába szállsz a korrekt, tárgyilagos párbeszéd reményében?*

– Emberileg nagyon nehéz erre a kérdésre válaszolni, de kísérletet teszek rá. Azért nehéz, mert közel két évtizede zajlik már a kisebbségi mártíromsági diskurzus, amely néha egészen abszurd. Ez a történet arról szól, hogy mindenkit üldöztek, természetesen legfőképpen kisebbségi mivolta miatt. A magyarországi visszhangból arra a következtetésre jutottam, hogy a vajdasági magyar irodalomban legnagyobb üldöztetésnek azok voltak kitéve, akik magas állami és párttiszségeket viseltek. Ilyenkor a legszívesebben azt mondanám, hogy engem nem üldözött senki, hanem Tito marsall kegyeltje és kebelbarátja voltam. Az utóbbi ugyan nem igaz, de azt sem állítanám, hogy állandó üldöztetésnek voltam kitéve. Azt nem tudom, hogy mi történt a pártbudoárokban, hogyan üldözték egymást a funkcionáriusok, de ebben a szituációban némi übös vonást ismerek fel. Voltak kellemetlen éveim vagy évtizedeim, de szerencsésen túléltem mindent, egzisztenciálisan nem voltam fenyegetve, legfeljebb nem vásároltam tengerparti vikendházat (pedig mindig a tengerről álmodoztam) és autót (pedig az utazás az életemem), nem kaptam lakást, hanem bankkölcsönre vettem, tehát a privilégiumokat átengedtem az üldözötteknek. De ha így volt, akkor a titói rendszer nem is volt olyan átkos és gonosz, mint ahogy egykori funkcionáriusai állítják. Ha voltak gondjaim, akkor azokat én provokáltam ki, mert nem voltam elég megfontolt és bölcs. Az *Egy makró emlékiratai* döcögve jelent meg, saját nemzedékem tehetséges tagjai is elhatárolódtak tőle, ami nagyon fáj, és megingatta az önbizalmamat. Végül azonban Weöres Sándornak köszönhetően megjelent, és az akkor éledező új magyar prózaírói hullám egyik-másik írója felfigyelt rá, és ezáltal túlélte a perpatvarokat. A magyar nyelvű kötet megjelenését az is elősegítette,

hogy Aleksandar Tišma, az egyik legrangosabb szerb író elhatározta, hogy lefordítja szerb nyelvre, és kiadja az egyik általa szerkesztett rangos könyvsorozatban. Ez megnyitotta a kapukat előttem más szerb és horvát kiadók előtt is. Az *Áttüntetések* egy regénypályázaton négy másik regénnyel kiadásra javasolta a zsűri, a négy időben megjelent, az *Áttüntetések* csak egy éves késéssel, 1984-ben. Szerb fordításban, Tišma javaslatára, 1983-ban jelent meg. „Viaskodtam” a szerkesztővel, aki egyébként nekem adott igazat, és végül is nem törölték az inkriminált részeket. A privát lakásán egy évig jól elcsevegtünk, hogy a főnöke és igazhitű kollégái ne vegyék észre, nem a kéziratot dolgozunk. A *Parainézis* már 1987-ben megjelent szerbül, magyarul csak 2003-ban, de ezzel a késéssel sem vesztettem semmit. Az igazsághoz tartozik, hogy a *Parainézis* közel hat évvel későbbi megjelenésében ludas vagyok én is, részben azért, mert időközben elment a kedvem a megjelenéstől, részben azért, mert korán, még 1985-ben kezdtem számítógépen írni, és a szövegszerkesztők szüntelen váltakozása elnyelte a *Parainézist*. Végül egy informatikus barátom addig konvertálta a régi szövegszerkesztővel és a Commodore-ral írt kéziratokat, hogy újra elővehettem saját regényemet. Esszéim a nyolcvanas években nem jelenhettek meg magyarul a Vajdaságban, még az *Új Symposion*ban sem. Ljubljánában szlovénül és Belgrádban szerbül viszont igen. Azonban újra a szerencse kísért, mert Szederkényi Ervin beszélgetésre hívott, miután a *Jelenkor* kiváló magyar írók társaságában folyamatosan hozta esszéimet. Végre, Magyarországon is közölték az írásaimat. Halála után Csordás Gábor folytatta azt, amit Szederkényi Ervin kezdeményezett. Könyvkiadót alapított, és több értékes szerző társaságában megjelentette az én könyveimet is. Végül a magyarországi rendszerváltás mentett meg, mert a Cserépfalvi kiadta a kallódó esszéimet, majd a T-Twins a *Wittgenstein szövevszékét* jelentette meg. Úgyhogy nem panaszkodhatom, nem voltam se hős, se üldözött, se mártír, inkább valamiféle bácskai Švejk, akinek voltak kis kalandjai az időnként kényelmes, urambátyámos, puha balkáni diktatúrában. Beteljesült Konrád György jóslata. 1992-ben eltávolítottak a munkahelyemről, az újvidéki televíziótól, ahol a drámai szerkesztőségben dramaturg voltam. Szabad voltam, mint a madár. Pestre utaztam, és arról elmélkedtem, mi lesz velem, mihez kezdjek. Konrád azonban megnyugtató. Mindig valahogy lesz, amíg a tollat tudod tartani a kezében. De ennél is fontosabb, hogy visszanyerd a nyugalmad. Senki sem zaklat, még a barátok sem telefonálnak. Boldog órák várnak rád. Így is történt. A *Népszabadság*-ba és a *Beszélő*-be írtam tárcákat, cikkeket és kisnovellákat, a fiókomban gyűltek a kéziratok. A támadások negyven évvel ezelőtt felzaklattak, de most már nem. Megmondom, hogy miért. 1994-ben gyanús körülmények

között az utcán holtan találták az egyik ifjúkori barátomat. Akkoriban sok ilyen gyanús halálról hallottam Szerbiában. Elhatároztam, hogy megjelenek az újvidéki temetőben, részt veszek a temetésén. (Sajnos, egyre több barátom nyugszik ott.) Csak néhányan gubbasztottunk a koporsó mellett, ahol Mirko Čanadanovića bukkanam, aki egészen fiatalon, 1968 körül a vajdasági Kommunista Szövetség elnöke volt. Valami szerepe lehetett az *Új Symposion* 1971. évi betiltásában, bár hiszem, hogy ez nem volt ínyére, mert már akkor ő is feketelistára került, kiűzetése nem sokat váratott magára, kegyvesztett lett, mert a verdiktum szerint liberális volt. Megpillantott, és elismeréssel vette tudomásul, hogy volt bátorságom megjelenni. De se baj, ellenségeiddel valahogy majd kidülözöl, csak a barátaitól óvakodj, mondta. Nem tudom, hogy ellenségek voltunk-e egykoron, de biztos, hogy ellenfelek, legalábbis addig, amíg hatalmon volt. De az ellenségek kérdésében eltalálta az igazságot. Lehet, hogy a barátok kérdésében is, mert sok olyan dolgot tudhatott, amit én a mai napig sem. Az ellenségeimet megszoktam, s nem is vélem, hogy haragjuk személyes jellegű. Nem, azt gondolom, hogy „elvszerűek”, hiszen a nyilak a hatalom oldaláról jöttek és jönnek ma is (a kisebbségi kulturális elit többségében beépült a kisebbségi hatalomba), s a hatalom sohasem szereti, ha porszem hullik a finom érdekgépezetbe. Ilyen porszem vagyok én is, nincs semmiféle tisztségem, hatalmam, azonban időről időre méltatlankodom, tehát hálás célpont vagyok. A lényeg, hogy mindent túléltem. Nem merném a számra venni azt a szót, hogy elhivatottság, csupán arról van szó, hogy nem akartam senkinek se gazsulálni. Az irodalommal sem. Amikor az avantgárd kihívás és lázadás volt, az új világ felfedezése, akkor szenvedélyesen avantgárdpárti voltam. Amikor meg akarták vásárolni, akkor *Ne hagy magad, avantgárd* címmel írtam egy esszét, jelezve, hogy ebben a játékban rám ne számítsanak. Amikor megszelídítették, akkor beláttam, hogy keményebb anyaggal, durvább vésővel kell dolgozni.

– *Legújabb regényed részletei már folytatásokban olvashatók. Mikorra várható a teljes megjelenés?*

– Évekkel ezelőtt a *Holmiban* publikáltam a *Bevezetés a fattyúregénybe* című, naplójegyzetekkel és kisesszékkel feldúsított novella-fragmentumokat, míg az írás közben több könyvre bomlott: az egyik a *Neoplanta, avagy az ígéret földje*, amellyel őszig elkészülök, a másik a *Slemil fattyúja* (vagy *Schlemihl fattyúja*, mert Chamisso hőséneke nevével is játszatok), amelynek a végére talán jövőre teszek pontot.